

Piet de Vrije

Bewapening en werkgelegenheid in Nederland

Inleiding

De regering-Lubbers heeft voor de tweede helft van 1983 de uitgestelde Defensienota aangekondigd. Geheel los daarvan is alvast besloten de defensiebegroting in de periode 1983-1986 jaarlijks te verhogen met 2% boven op de volledige prijskompensatie. Traditiegetrouw staan beide beslissingen geheel los van elkaar. Nederland schaft immers al jaren lang wapens aan zonder dat dit gepaard gaat met een visie op de functie die de wapensystemen vervullen voor de binnenlandse veiligheid. Er wordt blindgevaaren op het lange-termijn NAVO-wapenaanschafbeleid, zoals dat in alle beslotenheid wordt ontwikkeld door een selekt gezelschap van defensie-ambtenaren, militairen, politici en industriëlen uit de diverse aangesloten landen. Alhoewel de aangekondigde Defensienota vooral belangrijk zal zijn vanwege het kernwapendebat, gaat het eveneens om de konventionele wapensystemen.

In dit artikel¹ wordt, vanuit een makro-ekonomische invalshoek, een bijdrage geleverd aan de discussie over een beperking van de wapenuitgaven. Aangegeven wordt op welke wapensystemen zou kunnen worden bezuinigd. In plaats van een 4-procentsgroei (zoals NAVO-opperbevelhebber Rogers die zou willen) of een 3-procentsgroei (zoals de NAVO wil) of een 2-procentsgroei (zoals de regering-Lubbers zich voorneemt) wordt een geringe beperking van de militaire uitgaven met 1% reëel per jaar bepleit.

109

---

1. Dit artikel is een bewerking van een lezing, die ik heb gehouden op het Symposium 'Wapenbeperking en Ekonomie', georganiseerd op 20-11-'81 aan de ekonomische fakulteit van de Universiteit van

Amsterdam. Symposiummap en verslagbundel van dit symposium zijn verkrijgbaar bij de Aktiegroep Ekonomien, Jodenbreestraat 23, kamer 2163, 1011 NH Amsterdam.

Omdat voorstellen tot wapenbeheersing en konversie (omschakeling naar vredesproductie) veelal eveneens worden bestreden met werkgelegenheidsargumenten, staan de effecten van de voorgestelde wapenbeperking op de *werkgelegenheid* centraal in dit artikel. Het artikel kan gezien worden tegen de achtergrond van een aantal internationale publikaties² over militaire bestedingen, waarin het positieve effect van deze bestedingen op de economie wordt gerelativeerd. Voorheen lag in linkse literatuur over het Militair-Industrieel Komplex de nadruk op de onvermijdelijkheid van militaire uitgaven in een kapitalistisch systeem, met name als de economie in crisis verkeert, en op de hoge winsten en de technologische spilfunctie van de wapenindustrie. In de afgelopen jaren heeft zich onder politiek-ekonomen een ontwikkeling voltrokken die erop neerkomt dat de nadelige effecten van de bewapening op de economie en op delen van de industrie steeds meer worden beklemtoond. Vooral voor de kleine open Nederlandse economie, die veel wapens moet importeren, blijken de defensie-uitgaven negatief uit te werken.³

Deze aandachtsverschuiving maakte de weg vrij om op het gebied van de wapenbeheersing en de konversie concrete beleidsalternatieven te ontwikkelen. Dit artikel zet deze lijn van denken voort voor de Nederlandse verhoudingen, door een zakelijke beoordeling te maken van de effecten van een geringe wapenbeperking op de werkgelegenheid. Daaruit komt naar voren, dat van een bezuiniging op de defensiebegroting geen al te grote verwachtingen moeten worden gekoesterd omtrent vrijkomende bedragen of nieuw te creëren werkgelegenheid, zeker niet op korte termijn. Anderzijds ontkracht het artikel, statistisch onderbouwd, het argument dat wapenproductie en -consumptie zo goed zou zijn voor de werkgelegenheid, door aan te geven dat het, onder bepaalde voorwaarden, mogelijk is de werkgelegenheid op peil te houden in het geval van bezuinigingen op defensie.

Tenslotte biedt het artikel informatie over de Nederlandse militaire uitgaven mede in relatie tot die van andere landen, over de omvang van koproduktieorders en over de verhouding tussen Nederlandse import en export van wapens.

---

2. Zie bijvoorbeeld: R.P. Smith, *Military expenditure and capitalism*, in: *Cambridge Journal of Economics*, 1977-1, pp. 61-76, en ook V. Perlo, *The Unstable Economy, Booms and Recessions in the US since 1945*,

New York 1973.

3. Piet de Vrije, *Bewapening en de Nederlandse Economie*, in: *Bewapening of Werkgelegenheid*, konferentieverslag IPSO, Amsterdam maart 1981.

1 Overheidsuitgaven en werkgelegenheid bij defensie

1.1 Omvang van de militaire uitgaven in Nederland

In lopende prijzen stegen de Nederlandse defensie-uitgaven van 1960 tot 1982 van 1,7 tot 12,5 miljard. Omdat een gulden in 1960 een andere waarde had dan een gulden nu, zegt deze vergelijking weinig: Uitgedrukt in prijzen van 1982 bedroegen de defensie-uitgaven in 1960 5,9 miljard gulden. In 22 jaar tijd verdubbelden de defensie-uitgaven dus in reële termen. Dat komt neer op een jaarlijkse reële groei van 3,5%.

Meestal wordt de hoogte van de defensie-uitgaven uitgedrukt in een percentage van de kollektieve uitgaven, de overheidsuitgaven of het nationaal inkomen. Bij dergelijke vergelijkingen is het goed te bedenken om welke begrippen het gaat.

Uitgedrukt in procenten van het nationaal inkomen kunnen de kollektieve uitgaven op verschillende manieren worden onderverdeeld:

	1960	1982
eigen bestedingen van de overheid	18,3%	22,1%
overheidsuitgaven	17,6%	45,2%
uitgaven van de gehele kollektieve sektor	35,9%	67,3%
Een andere indeling is die naar de bestedende overheidsorganen:		
Rijk	14,0%	20,4%
overige publiekrechtelijke lichamen (provincie, gemeente e.d.)	13,6%	21,5%
sociale verzekering	8,3%	25,4%
totaal kollektieve sektor	35,9%	67,3%

Daarnaast onderscheidt men de Rijksbegroting (waarin onder meer de eigen bestedingen van het Rijk, bepaalde overdrachts-uitgaven ten behoeve van de sociale verzekeringen en bijdragen aan lagere publiekrechtelijke lichamen zijn opgenomen); voor dezelfde jaren:

Rijksbegroting (overheidsuitgaven)	25,8%	40,1%
------------------------------------	-------	-------

Omdat de Rijksbegroting nogal is gestegen als gevolg van de toegenomen overdrachtsuitgaven, zoals steunverlening aan bedrijven en bijdragen van het Rijk aan de sociale verzekeringen alsmede de bijstandsuitkeringen, is het uitdrukken van de defensie-uitgaven in het totaal der overheidsuitgaven minder zinvol. Beter is het de defensie-uitgaven te relateren aan de eigen bestedingen van de overheid; hieruit zijn de overdrachtsuitgaven geëlimineerd. De defensie-uitgaven als aandeel in de diverse categorieën van de kollektieve uitgaven staan vermeld in tabel 1.

Defensie-uitgaven in Nederland (miljoenen gulden, lopende prijzen) en als percentage van het Netto Nationaal Inkomen (tegen marktprijzen) en als aandeel (in procenten) van enkele categorieën van de kollektieve uitgaven

	'60	'65	'70	'75	'80	'81 ¹	'82 ^{1,2}
militaire uitgaven	1.717	2.701	4.000	7.395	11.014	11.935	12.500
defensieaandeel in:							
— totale kollektieve uitgaven	12,5%	10,4%	7,8%	6,2%	5,8%	5,8 (5,9)	5,6 (5,7)
— Rijksbegroting	18,4%	16,0%	13,4%	11,3%	9,9%	9,9 (10,0)	9,4 (9,6)
— de eigen overheidsbestedingen ³	23,5%	20,0%	16,5%	15,8%	16,0%	16,9 (17,2)	17,0 (17,2)
— het Netto Nationaal Inkomen	4,4%	4,3%	3,7%	3,9%	3,6%	3,8 (3,9)	3,8 (3,8)

1. Na 1980 is een uitgavenpost van ongeveer 200 miljoen (voor het Rijksloodswezen) van Defensie overgeheveld naar de begroting van Verkeer en Waterstaat. Tussen haakjes staan de percentages indien deze overheveling niet zou hebben plaatsgevonden; deze cijfers bieden een juister beeld, als de ontwikkeling in de tijd wordt bekeken.

2. Voorlopige schatting.

3. Eigenlijk zouden voor deze vergelijking de defensie-uitgaven moeten worden verminderd met de overdrachtsuitgaven in de defensiebegroting zodat de eigenlijke defensiebestedingen overblijven. Omdat de overdrachtsuitgaven in de defensie-uitgaven relatief gering zijn (ongeveer 200 miljoen) en vrijwel evenredig met de omvang van de totale uitgaven is deze korrektheid niet essentieel als het verloop in de tijd wordt gevolgd.

Bron: Defensiebegrotingen, Miljoenennota's.

Een nadere bestudering van de tabel leert dat het aandeel van de defensie-uitgaven in de totale kollektieve uitgaven en in de Rijksbegroting weliswaar is afgenomen, maar dat dit voornamelijk wordt veroorzaakt door de relatief sterk toegenomen overdrachts-uitgaven (bijstand, uitkeringen, steunverlening aan bedrijven). Met andere woorden: doordat de overdrachtsuitgaven sterk zijn gegroeid, nam het aandeel van defensie in het totaal der uitgaven af. Dit werd niet veroorzaakt door geringere defensie-uitgaven; integendeel: deze groeiden gestaag in de gehele periode vanaf 1960. Dit komt tot uitdrukking in het defensieaandeel in de eigen bestedingen van de overheid. Vanaf het midden der jaren zeventig steeg dit aandeel, omdat de defensie-uitgaven bleven stijgen en op de (groei van) de overige bestedingen fors werd bezuinigd. Bezien we de defensie-uitgaven in relatie tot het Nationaal Inkomen, dan blijkt dat in eerste instantie, tot het einde van de jaren zeventig, de defensie-uitgaven langzamer groeiden dan het Nationaal Inkomen. Daarna streefden ze de groei daarvan voorbij. Opvallend is dat het defensieaandeel in het Nationaal Inkomen en in het totaal der eigen bestedingen van de overheid, voor het eerst sinds de oorlog, is gaan stijgen vanaf ongeveer 1978, toen de economische recessie overging in een economische crisis.

Voorgaande weergave van de ontwikkeling der defensie-uitgaven biedt nog geen beeld van de *richting* waarin de gelden worden besteed. Er is geen sprake van een konstant uitgavenpatroon. Vanaf 1970 stijgt het aandeel voor wapenaankopen in de totale defensiebegroting zeer sterk, een stijging die, als de regeringsplannen worden uitgevoerd, nog lang niet ten einde is (tabel 2).

Aandeel van de wapenaankopen in de defensiebegroting

tabel 2

1965	1970	1975	1978	1979	1980	1981 ¹	1979/'83 ²	1983/'88 ²
19,5%	15,8%	22,2%	24,0%	25,8%	24,8%	27,7%	28%	34%

1. Begroot (Defensiebegroting 1981).

2. Voorgenomen beleid (meerjarenramingen, in Defensiebegroting).

Bron:

Defensiebegrotingen.

In konstante prijzen waren de uitgaven voor wapens in 1982 2,4 maal zo hoog als die in 1970, dat wil zeggen dat deze uitgaven in die periode reëel met 7,6% per jaar stegen.

Het blijkt dat de jaarlijkse voorgenomen stijgingen van de defensiebegrotingen grotendeels (72%) worden gebruikt voor extra wapen-

aankopen (tabel 3). Het is nog maar de vraag of de meerjarenramingen van Defensie op langere termijn juist zijn, omdat er veelal sprake is van een sterke relatie tussen materieeluitgaven en uitgaven voor exploitatie en personeel. In een later stadium zou dus wel eens kunnen blijken dat er meer uitgaven, bij het dan bestaande wapenarsenaal, nodig zijn voor personeel en exploitatie.

tabel 3

Uitgaven van extra middelen (+ 3%) over de diverse posten van de defensiebegroting (miljoenen guldens 1978)

	1979	1980	1981	1982	1983	
personeelsuitgaven	25	30	40	50	60	
exploitatiekosten	37	37	37	37	37	
wapenaankopen	4	88	207	286	435	72% van het totaal
totaal	66	155	84	373	532	

Bron:
Defensiebegroting 1979.

Er wordt naar gestreefd om in de periode 1980-1990 het aandeel van de wapenaankopen in de defensiebegroting te laten oplopen van 25 naar 35%.

We kunnen nu de uitgaven voor wapens vergelijken met andere bestedingen. Qua karakter lijkt wapenproductie het meest op productie van investeringsgoederen. Bezien we het aandeel van de wapenaankopen in de totale overheidsinvesteringen (tabel 4), dan blijkt er sprake te zijn van bijna een verdubbeling in 15 jaar. In vergelijking tot de bedrijfsinvesteringen zijn de wapenaankopen van 1975 tot 1981 opgelopen van 6,7 tot 8,2%. Als aandeel in alle duurzame aanschaffingen van de overheid nemen de wapenaankopen nu reeds meer dan de helft voor hun rekening.

Bezien we nu de *werkgelegenheid* bij het ministerie van Defensie, dan blijkt deze teruggelopen te zijn van 145.000 mensen in de jaren zestig tot ongeveer 132.000 nu.⁴ Dit is 18,8% van de totale werkgelegenheid bij de overheid. Tabel 5 laat zien hoe deze werk-

4. Piet de Vrije, Defensieuitgaven en werkgelegenheid, in: C. van Ewijk e.a. (red.), *Economisch beleid uit de klem*, SUA/TPE, Amsterdam oktober 1980.

gelegenheid is onderverdeeld. Laten we de 47.000 dienstplichtigen buiten beschouwing, dan neemt Defensie 12,6% van de werkgelegenheid bij de overheid voor haar rekening. De kosten van deze arbeidsplaatsen zijn gemiddeld 15 tot 20% hoger dan de civiele arbeidsplaatsen bij de overheid.⁵

Wapenaankopen in vergelijking tot andere uitgavenkategorieën (overheidsinvesteringen, duurzame uitgaven van de overheid en bedrijfsinvesteringen)

tabel 4

	1965	1970	1975	1980	1981
aandeel in de overheidsinvesteringen	16,7%	11,5%	18,6%	27,0%	30%
aandeel in de duurzame aanschaffingen					55%
grootte t.o.v. bedrijfsinvesteringen ¹			6,7%	7,1%	8,2%

1. Exklusief woningbouw en voorraadvorming.

Bron:

Defensiebegrotingen, *Nota aanschaffingsbeleid en innovatie, Centraal Economisch Plan* (verschillende jaren).

Werkgelegenheid bij het ministerie van Defensie (1983)

tabel 5

	aantallen	procenten
vrijwillig dienend	56.883	43,2%
dienstplichtig	47.265	35,9%
burgerpersoneel	27.427	20,9%
totaal	131.575	100%

Bron:

Defensiebegroting 1983.

In 1978 werd in NAVO-verband afgesproken dat de aangesloten landen hun begrotingen jaarlijks met 3% reëel zouden verhogen. Volgens opgaaf van minister Van Mierlo zou in Nederland de groei van de defensie-uitgaven sindsdien daar de helft bij zijn achtergebleven: zie tabel 6.

115

5. H. Akkermans, Defensieuitgaven *Bewapening of werkgelegenheid*, a.w. en werkgelegenheid in Nederland, in:

tabel 6

Militaire bestedingen in Nederland volgens opgaaf van de minister, miljoenen guldens, lopende prijzen

	1979	1980	1981	1982	totaal
3% groei	301	608	923	1247	3079
bezuinigingsronden	- 17	- 52	- 345	- 401	- 815
onderkompensatie					
prijsstijging	- 63	- 152	- 244	- 244	- 703
restant groei	221	404	334	602	1561

Bron:

Ministerie van Defensie, Handelingen Tweede Kamer 4-2-'82, p. 1782.

Door de bezuinigingsronden en onderkompensatie als gevolg van prijsstijgingen zou de begrote groei van f 3.079 mln vrijwel zijn gehalveerd tot f 1.561 mln in de beschouwde periode. Daaruit trok het ministerie de konklusie dat de groei niet de begrote 3% is geweest, maar de helft daarvan: 1,5%. Deze berekening is echter aanvechtbaar. Zo wordt een bedrag van f 703 mln opgevoerd waarmee de begroting zou zijn ondergekompenseerd voor extra prijsstijgingen. Op basis van een kalkulatie door Defensie worden relatief extra sterke prijsstijgingen voor brandstoffen en andere uitgaven opgevoerd als bezuiniging op de reële groei van 3%. Deze verminderde groei wordt vervolgens in de begrotingsonderhandelingen als 'armoede-argument' gebruikt om te ontsnappen aan de bezuinigingsronden. Nu is het natuurlijk zo dat elk ministerie zijn budget probeert te maximaliseren, maar de Tweede Kamer heeft een paar jaar geleden bij de behandeling van de onderwijsbegroting duidelijk gemaakt niet te willen compenseren voor meer dan gemiddeld gestegen prijzen (in een motie van D'66 was gevraagd om compensatie voor de extra-gestegen energieprijzen). Het is beter de berekening van het ministerie te vervangen door een voor iedereen controleerbare opstelling, waarin wordt uitgegaan van wat werkelijk door Defensie is uitgegeven en waarbij deze uitgaven worden gecorrigeerd voor de gemiddelde prijsstijging. De uitkomsten van een dergelijke berekening zijn in tabel 7 weergegeven. Hieruit blijkt dat de defensie-uitgaven veel sterker zijn gestegen dan het ministerie opgeeft. Ten opzichte van de begroting in 1978 (inklusief aanvullende posten voor prijsstijging) stegen de uitgaven jaarlijks gemiddeld met 2,8% boven de prijskompensatie. Zelfs al zou rekening worden gehouden met de door Defensie opgevoerde onderkompensatie voor enkele bovengemiddelde prijsstijgingen

(wat mijns inziens zou betekenen dat alle posten op de defensiebegroting, óók die welke relatief in prijs daalden, van een eigen prijsindexcijfer zouden moeten worden voorzien), dan nog ligt het groeipercentage over de afgelopen jaren hoger dan het ministerie voorrekende: 2,2% reëel per jaar in plaats van 1,5. Alhoewel het groeipercentage van 2,8% reëel per jaar relevanter is in het kader van de begrotingsbehandeling, blijkt dat in beide gevallen (2,8 en 2,2% berekende groei) het 'armoede-argument', dat nogal eens door Defensie wordt gebruikt om druk uit te oefenen op het parlement, niet terecht is. In tegenstelling tot de meeste overheidsbestedingen, waarop fors is bezuinigd, blijken de defensie-uitgaven naast de volledige prijscompensatie gewoon met bijna 3% te zijn doorgegroeid.

Groei van de defensie-uitgaven, miljoenen guldens 1982

tabel 7

	1978	1979	1980	1981	1982 ¹	totaal	jaarlijkse reële groei
begroting 1978 (inkl. aanvullende post prijjsbijstelling, exkl. Rijksloodswezen		11721					
uiteindelijk uitgegeven (rekening, MvT)	12185	12841	12434	12647	12500		
correctie voor Rijksloodswezen	204	211	225				
defensie-uitgaven	11981	12630	12209	12647	12500		
groei t.o.v. be- groting 1978	260	909	488	926	779	3362	2,8%
groei indien gekor- rigeerd voor onder- compensatie	260	832	316	667	535	2610	2,2%
reële groei van 3% zou zijn		352	714	1087	1472	3625	3,0%

1. Voorlopige schatting.

Bron:

Memorie van Toelichting op de Defensiebegrotingen.

Minister van Mierlo zegde in september 1981, in antwoord op schriftelijke vragen, de Tweede Kamer toe in de komende Defensie-nota aan te geven, hoe er een aantal structurele bezuinigingen doorgevoerd zouden kunnen worden op de militaire uitgaven. Inmiddels

is in het regeerakkoord vastgelegd dat de defensie-uitgaven jaarlijks met 2% reëel kunnen groeien de komende vier jaren; de Defensienota is uitgesteld.

Bij het regeringsvoornemen kunnen een aantal kanttekeningen worden geplaatst:

1. de 'bezuiniging' op de defensie (2% groei in plaats van de 3% volgens NAVO-norm) staat in geen verhouding tot de bezuinigingen op de overige overheidsbestedingen;
2. de regering gaat eraan voorbij, dat Defensie al enkele jaren incidenteel met posten aan het schuiven is, waardoor het groeien van de uitgaven voor wapens steeds door blijft gaan. Dat dit tot gigantische problemen leidt, blijkt onder meer uit de Memorie van Toelichting (p. 12), waarin wordt aangegeven dat er enkele honderden miljoenen gulden meer zijn uitgegeven dan waren begroot;
3. de defensie-uitgaven zullen sterker stijgen dan door de regering wordt voorgesteld. In tegenstelling tot voorheen worden namelijk nu de meerkosten voor compensatie of ko-productie niet meer op Defensie geboekt; minstens 90% daarvan komt in het vervolg ten laste van andere begrotingen (Sociale Zaken en Economische Zaken). Het gaat hierbij vaak om omvangrijke bedragen. In het geval van de aanschaf van de Patriot-raket (een order van 1 miljard) bedragen de meerkosten zo'n 3 tot 400 miljoen;
4. de groei van 2% is gekozen los van een visie op de vraag welke wapensystemen moeten worden aangeschaft. Zoals gebruik is geworden vaart Nederland blind op het lange-termijn-aanschafbeleid van de NAVO. Daarin is vervanging van verouderde wapensystemen door nieuwe tot een automatisme geworden. De vervanging door Patriot-raketten van de nukleaire Nike-luchtafweerraketten is hiervan een voorbeeld; zoals ex-minister Stemerding terecht heeft opgemerkt, bestaan hiervoor geen steekhoudende argumenten. Nederland behoort tot de landen met de hoogste uitgaven voor de aanschaf van wapens, gezien in relatie tot het Bruto Nationaal Produkt (zie paragraaf 1.2);
5. de Nederlandse defensie-uitgaven stegen vanaf 1978 ongeveer 50% sneller dan die van andere Westeuropese NAVO-landen; Nederland behoort tot de landen met de hoogste totale defensie-uitgaven in relatie tot het Bruto Nationaal Produkt (zie paragraaf 1.2).

118

De NAVO gaat de door de regering-Lubbers voorgenomen groei van 2% niet ver genoeg. Vooral onder Amerikaanse druk wordt door de NAVO gepleit om de Europese defensie-uitgaven jaarlijks met 4% te laten stijgen. NAVO-generaal Rogers blijft bij herhaling (opnieuw op de hoorzitting in januari 1983) pleiten voor extra

defensie-uitgaven ten bedrage van f 33 per Nederlander. Dat komt neer op een bedrag van bijna een half miljard ofwel een niveauverhoging ineens van 4% reëel. Dit verlangen wordt dan beargumenteerd met de stelling, dat Nederland een gat zou laten vallen in de NAVO-defensie en zo het risico van het gebruik van kernwapens dichterbij zou brengen. Dat een dergelijk Nederlands gat niet bestaat zal blijken in paragraaf 1.2. Nederland behoort tot de NAVO-landen die militair het sterkst zijn geïntegreerd in de NAVO en het meest trouw de plannen opvolgt die in het verband van het lange-termijn-wapenaanschafbeleid van de NAVO worden opgesteld. De visie op de Nederlandse veiligheid is vrijwel volledig afgeleid van de NAVO-visie, met interne NAVO-tegenstellingen of eigen Nederlandse accenten wordt nauwelijks rekening gehouden.

1.2 Een internationale vergelijking

Tot 1980 nam het procentuele aandeel van de defensie-uitgaven in de overheidsuitgaven in vrijwel alle landen af. Uit een onlangs door het IMF gepubliceerd onderzoek naar overheidsbestedingen in 124 bij het IMF aangesloten landen bleek, dat in 1974 gemiddeld 17% van de overheidsuitgaven werd besteed aan defensie. In 1980 was dit percentage teruggelopen tot 14%. In dezelfde periode daalde het Nederlandse aandeel slechts zeer bescheiden van ongeveer 11% tot 10%. In de VS nam het aandeel af van 27% tot 21%. Alhoewel de overheidsuitgaven in de diverse landen een verschillend karakter hebben en derhalve onderling moeilijk kunnen worden vergeleken qua absolute omvang, is de veel geringere terugloop van het Nederlandse defensieaandeel illustratief.

Zoals in paragraaf 1.1 werd gesteld, betekent de terugloop van het defensieaandeel in de overheidsuitgaven niet dat de militaire bestedingen zouden zijn verminderd. Vanaf 1978 groeiden de militaire uitgaven in de meeste Westeuropese landen sterker dan de overige overheidsbestedingen. In de Europese NAVO-landen groeide de militaire bestedingen in de periode 1978-1981 gemiddeld met reëel 1,8% per jaar,⁶ in Nederland bedroeg de groei zoals we zagen 2,8% per jaar.

De Nederlandse uitgaven voor wapens behoren relatief tot de hoogste van de Westeuropese landen. Het Nederlandse aandeel voor wapenaanschaffingen als percentage van het Bruto Nationaal Produkt wordt alleen overschreden door dat van Griekenland en Engeland (Frankrijk maakt geen deel uit van de geïntegreerde militaire structuur van de NAVO). Ook als de totale defensie-uitgaven in relatie tot het Bruto Nationaal Produkt worden

vergeleken, blijkt Nederland tot de landen te behoren die relatief veel uitgeven (zie tabel 8). Het argument van NAVO-generaal Rogers als zou Nederland een gat laten vallen in de defensie van de NAVO wordt hierdoor weersproken: Nederland geeft, in vergelijking met de overige NAVO-landen, als klein land bijzonder veel uit voor defensie en wapenaankopen. De plannen van Defensie om het aandeel in de defensiebegroting voor wapenaankopen

tabel 8

Uitgaven voor defensie en voor investeringen in wapens (exklusief investeringen in gebouwen) als percentage van het Bruto Nationaal Produkt in diverse landen in West-Europa

	uitgaven in dollars in 1981 (prijzen en wisselkoersen 1979)	aandeel voor wapen- aanschaffingen in de totale uitgaven	defensie als aandeel in BNP	aandeel van de wapen- aanschaffingen in het BNP
NAVO-landen:				
Groot-Brittannië	19.901	25,1%	5,1%	1,28%
Griekenland	2.184	19,5%	5,6%	1,09%
Frankrijk	23.633	n.b.	4,1%	n.b.
NEDERLAND	4.931	19,1%	3,3%	0,63%
Bondsrepubliek	25.509	17,0%	3,3%	0,56%
België	3.690	15,8%	3,3%	0,52%
Noorwegen	1.484	16,1%	2,9%	0,47%
Italië	8.184	17,7%	2,4%	0,42%
Denemarken	1.546	17,0%	2,4%	0,41%
Turkije	3.442	6,4%	4,3%	0,28%
Portugal	779	6,6%	3,6%	0,24%
Luxemburg	51	2,3%	1,2%	0,03%
Niet-NAVO-landen:				
Zweden	3.157		3,1%	
Zwitserland	2.001		2,1%	
Spanje	3.682		1,7%	
Ierland	ca. 250		1,7%	
Finland	632		1,4%	
Oostenrijk	847		1,2%	

Bron:
NAVO-kroniek en SIPRI-jaarboek 1982.

drastisch te verhogen zijn vanuit een internationale vergelijking tussen de NAVO-landen niet verdedigbaar.

Opvallend is dat de niet-NAVO-landen in West-Europa een aanzienlijk lager deel van hun BNP besteden aan militaire uitgaven dan de NAVO-landen. Zowel in absolute bedragen als relatief ten opzichte van het BNP besteedt een land als Zweden *minder* aan defensie dan Nederland. Dezelfde konklusie geldt voor de NAVO-landen Denemarken en Noorwegen.

2 Militaire produktie in Nederland

2.1 Werkgelegenheid in de partikuliere sektor

De werkgelegenheid die samenhangt met de produktie in Nederland van wapensystemen (inklusief toeleverende bedrijven) bedraagt ongeveer 50.000 arbeidsplaatsen. Dit is ongeveer 1,1% van de totale werkzame beroepsbevolking.⁷ Beschouwen we niet alleen de industriële produktie van wapensystemen maar eveneens de industriële werkgelegenheid die samenhangt met de overige defensiebestellingen, dan blijkt de werkgelegenheid bij de Nederlandse industrie voortvloeiend uit defensiebestellingen (2,7 miljard) 130.000 mensjaren te bedragen.⁸ Bij een totale industriële werkgelegenheid van nog geen 950.000 mensjaren is dat 14% van de industriële werkgelegenheid. Ten opzichte van de totale beroepsbevolking 2,8%.

2.2 Import/export en de Nederlandse produktie

In tabel 9 wordt een beeld geschetst van het verloop van de import en de export van militaire produkten in de periode 1975-1980 op basis van geplaatste bestellingen. Ten opzichte van het niveau van 1975 tekent zich een dalende trend af in de Nederlandse militaire bestellingen bij de Nederlandse industrie. De totale uitgaven voor wapens vertonen echter een sterk oplopende trend. Alhoewel bestellingen en direkte uitgaven niet rechtstreeks tot elkaar herleidbaar zijn, valt uit beide ontwikkelingen af te leiden dat de Nederlandse *importen* van wapens een sterk stijgende trend vertonen, doordat een toenemend aandeel van de defensieorders in het buitenland wordt geplaatst.

De Nederlandse *exporten* van militaire produkten vertonen een sterk schommelend beeld. Hier komt de onzekerheid op deze markt tot uitdrukking. In de jaren 1976, '77, '78 en '79 waren de

---

7. S. Faltas, Omvang en belang van de militaire produktie in Nederland, in: *Wapenproduktie en werkgelegenheid, verslag van een cyclus*, Wageningen

okt/nov 1981.

8. H. Kamps, in: *Economisch-Statistische Berichten*, 1-12-'82, p. 1269.

Defensiebestellingen, miljoenen guldens, konstante prijzen 1975

	I		II		III = I + II		IV	
	Nederlandse bestellingen bij de Neder- landse indus- trie	in % t.o.v. 1975	buitenlandse bestellingen bij de Neder- landse indus- trie	in % t.o.v. 1975	militaire produktie in Nederland	in % t.o.v. 1975	totale uitgaven voor wapens door Defensie	in % t.o.v. 1975
1975	1.921	100	1.050	100	2.971	100	1.642	100
1976	2.326	121	970	92	3.296	111	1.643	100
1977	1.632	85	366	35	1.997	67	2.222	135
1978	1.566	82	540	51	2.106	71	1.965	120
1979	1.429	74	769	73	2.198	74	2.050	125
1980	1.602	83	1.103	105	2.705	91	2.044	124

Bron:
Ministerie van Economische Zaken, Aanhangsel van de Handelingen '81-'82, pp. 2175/6, Defensiebegrotingen.

exporten geringer dan in 1975. In 1980 stegen de bestellingen als gevolg van een bestelling door de Griekse regering van een standaardfregat.

De militaire produktie van de Nederlandse industrie vloeit voort uit de som van binnen- en buitenlandse bestellingen. In het verloop van de militaire produktie komen de karakteristieken van de hiervoor genoemde ontwikkelingen tot uitdrukking: enerzijds een dalende trend als gevolg van afnemende bestellingen door Defensie, anderzijds sterke schommelingen als gevolg van de grillige exportmarkt.

Uit de hier weergegeven cijferopstelling, gebaseerd op de opgaaf van het ministerie van Economische Zaken, zou de konklusie getrokken kunnen worden dat de militaire produktie in Nederland afneemt. Een dergelijke konklusie zou echter voorbij gaan aan de achterliggende ontwikkelingen. Hiertoe is het nodig de militaire produktie over een langere periode te bezien (tabel 10).

Militaire produktie in Nederland, prijzen 1975

tabel 10

	f mln	in procenten t.o.v. 1972
1972	1.563	100
1973	2.621	168
1974	3.335	213
1975	2.971	190
1976	3.296	211
1977	1.997	128
1978	2.106	135
1979	2.198	141
1980	2.705	173

Bron:

Ministerie van Economische Zaken, Memorie van Toelichting.

Uit deze tabel blijkt dat de militaire produktie (gedefinieerd als bestellingen) jaarlijks sterk uiteenloopt. Deze schommelingen zijn het gevolg van enkele bestellingen: 3 korvetten door Indonesië (1975), standaardfregatten (1974/75) en een onderzeeër (1980) door de marine en een fregat door Griekenland (1980). Deze grote incidentele orders hangen samen met het beleid zoals dat in het begin van de jaren zeventig werd gevoerd om de Nederlandse scheepsbouw een belangrijke (of eigenlijk een vrijwel uitsluitend) militaire exportfunctie te geven. RSV zou in dat beleid de spil vormen. Inmiddels is, met de afbraak van de Nederlandse scheeps-

bouw, het failliet van dat beleid duidelijk geworden. Met veel krampachtigheid zijn nog orders verkregen van Taiwan (duikboot-order) en van Portugal (fregatten). De eerste daarvan illustreert wat de gevolgen kunnen zijn van het oriënteren van een nationale bedrijfstak op de onzekere internationale militaire markt. Immers, toen mede door het wegvallen van de orders van de Sjah uit Iran, de positie van RSV onhoudbaar bleek te worden, moest het Nederlandse beleid ten opzichte van China wijken voor de commerciële belangen. De Griekse en de Portugese orders vertonen soortgelijke krampachtige elementen. In het geval van de Griekse order omdat de fregatten werden verkocht die eigenlijk voor de Koninklijke Marine waren bestemd. In het geval van de Portugese order omdat er zoveel financiële steun door de overheid (en de VS) wordt verleend, dat de vraag rijst wat nog de zin is van een dergelijke operatie.

Als we bedenken dat de export van fregatten en dergelijke voor de verdere toekomst zeer twijfelachtig is⁹ en we beschouwen opnieuw tabel 10, dan komt daaruit naar voren dat de militaire produktie in Nederland, los van de scheepsbouworders, een stijgende tendens vertoont over de beschouwde periode. In die achtjarige periode tekent zich een trendmatige stijging af van zo'n 5% reëel per jaar. Daarbij is nog geheel afgezien van militaire produktie in het buitenland onder beheer van Nederlandse bedrijven (zoals Philips).

2.3 Ko-produktie- en kompensatieorders

In tabel 11 wordt een overzicht gegeven van de in de afgelopen jaren gerealiseerde kompensatie- en ko-produktieorders. Het aandeel van de nagekomen kompensatie daalt van 59% bij de afgeronde orders tot 44% bij de nog lopende orders. Tevens verslechtert de verhouding tussen de afgesproken en de gerealiseerde kompensatie. Met name kennen de met de VS afgesloten kontrakten lage kompensatiepercentages, terwijl het hier om de grotere orders gaat. Tenslotte valt op te merken dat de Nederlandse ervaringen met kompensatie- en ko-produktieorders vanuit produktietechnische en financiële overwegingen niet onverdeeld gunstig zijn.¹⁰

---

9. *Vredespolitiek, voorstellen en overwegingen voor een Nederlandse bijdrage*, IPSO, Amsterdam september 1979.

10. De ko-produktie-werkgelegenheid bij de Leopard II-order (f 2,4 miljard) bedroeg slechts 6.000 mensjaren bij te maken extra kosten van maar liefst f 273 mln (zie verder: De Vrije,

Defensieuitgaven en werkgelegenheid, a.w.). Met betrekking tot de F-16 order blijkt voor de bedrijven Philips en DAF dat deze werkgelegenheid weinig voordelen met zich meebracht en veel nadelen (zie: *Bewapening en Werkgelegenheid*, IPSO, Amsterdam augustus 1980, en *Bewapening of Werkgelegenheid*, a.w.).

Door Defensie in het buitenland geplaatste militaire orders en het percentage compensatie en ko-productieorders

tabel 11

order	land	bedrag f min	% kompensatie afge- sproken	nage- komen
1. Leopard-tanks en onderdelen	BRD	2.124,0	90	87
2. gasmaskers	Can	10,7	77	78
3. radar en komm. systemen	GB	70,8	8	44
4. boordwapens	Zwi	75,1	81	81
5. munitie	Zwi	207,0	59	53
6. wegenplaten	BRD	65,9	97	61
7. pantserwagens	USA	336,8	30	34
8. infraroodapparatuur	BRD	3,6	100	106
9. raketten	USA	142,6	29	59
10. radarapparatuur	Fr	42,7	50	70
11. luchtafweer	Zwe	29,1	10	30
12. helikopters	BRD	55,0	—	51
13. bommen	GB	21,0	30	30
14. meetsystemen	Den	4,3	firma failliet	
15. turbines	GB	97,4	50	58
16. helikopters	GB/Fr	56,8	30	18
17. Orion-vliegtuigen	USA	1.278,2	19	7
18. jeeps	GB	125,5	90	67
19. tanks en apparatuur	Zwi	120,8	70	55
20. elektronika	Fr	5,3	50	9
21. elektronika	USA	742,5	28	6
22. brugsystemen	USA	20,3	35	—
23. mijnen	Fr	36,2	60	24
24. motorfietsen	It	6,5	100	2
25. Leopard-tank apparatuur	BRD	244,8	58	2
26. F-16 vliegtuigen	USA	2.944,0	58	52
27. radar	USA	72,9	30	34
afgeronde orders		1.229,5	43	59
lopende orders		7.709,7	55	44

Bron:
Ministerie van Economische Zaken

2.4 Samenvatting

Samengevat bieden de eerste twee paragrafen van dit artikel het volgende beeld.

Sinds het begin van de jaren tachtig neemt het procentuele aandeel

van de defensie-uitgaven in het nationaal inkomen en in de overheidsbestedingen toe. Dit is het gevolg van de reële stijging van de defensiebegroting met jaarlijks 2,8%. Tevens valt waar te nemen dat de stijgende defensie-uitgaven in toenemende mate worden aangewend voor de aanschaf van wapens. Omdat er een tendens bestaat een steeds groter aandeel van de totale defensiebestellingen in het buitenland te plaatsen, vindt er in feite een export van werkgelegenheid op basis van Nederlandse defensie-uitgaven plaats. Een tendens die versterkt wordt door het relatief achterblijven van compensatie- en ko-productieorders bij de omvang van de importbestellingen.

Voor de binnenlandse werkgelegenheid leiden de genoemde ontwikkelingen tot de volgende konsekwenties. In de omvang van de werkgelegenheid bij het ministerie (burger-, militair en dienstplichtig personeel) valt een lichte daling waar te nemen. In de omvang van de werkgelegenheid in de partikuliere sektor komen twee tendensen tot uitdrukking: enerzijds een daling als gevolg van Nederlandse bestellingen bij de binnenlandse industrie, anderzijds een sterke schommeling rond een stijgende trend als gevolg van de toenemende exporten.

De met defensie samenhangende werkgelegenheid in relatie tot de totale beroepsbevolking is weergegeven in tabel 12.

tabel 12

Defensiewerkgelegenheid bij de overheid en de industrie als percentage van de totale en sektorale werkgelegenheid, 1981

	aandeel in de totale werk- gelegenheid	aandeel in de werk- gelegenheid bij de:	
		industrie	overheid
productie van wapens	1,1%	6%	—
overige voor Defensie	} 2,8%	} 14%	—
producerende industrie			
ministerie van Defensie	2,9% (1,9%) ^a	—	18,8% (12,6%) ^a
totale defensie werkgelegenheid	5,7% (4,7%) ^a	—	—

a. Exklusief dienstplichtigen.

Hoewel de totale met defensie samenhangende werkgelegenheid niet gering is (260.000 mensjaren, 5,7% van de totale werkgelegen-

heid), is de omvang van de militaire industriële werkgelegenheid (1,1% van de totale werkgelegenheid) relatief klein. Het aandeel van de totale met defensie samenhangende werkgelegenheid is echter allerminst verwaarloosbaar: 14% van de industriële werkgelegenheid. Er is sprake, zoals in paragraaf 2.2 bleek, van een trendmatig toenemende omvang van de militaire productie in Nederland.

Konklusie: er is sprake van een relatief kleine maar in omvang toenemende hoeveelheid werkgelegenheid in Nederland die samenhangt met defensie.

3 Werkgelegenheidseffekten van een bezuinigingsscenario

In deze paragraaf zullen van twee scenario's (NAVO + 3%-scenario en een scenario van -1%) de werkgelegenheidseffekten worden beschouwd.¹¹

In tabel 13 worden onder A de financiële konsekwenties voor de periode 1982-'86 weergegeven van het 3%-groeienscenario en onder B die van het -1%-scenario. In het 3%-groeienscenario is uitgegaan van de meerjarenramingen die door de regering-Lubbers nog worden onderschreven, maar waarop naar het schijnt nu 1% wordt gekort (overigens hoogstwaarschijnlijk zonder structurele wijzigingen in de lange-termijn-wapenaanschafplannen).

In het -1%-scenario wordt gestreefd naar een stabilisatie van de personeelskosten en een afname van de aankopen van wapens. Wat dit laatste betreft is het scenario erop gericht, de wapenaankopen terug te brengen tot het niveau zoals dat was aan het einde van de jaren zeventig. In tabel 14 wordt het financiële verschil tussen beide scenario's weergegeven. Voor 1986 is dat verschil 2,5 miljard; een verschil dat is opgebouwd uit 1,8 miljard extra ten opzichte van 1981 in het geval van het 3%-groeienscenario en 0,7 miljard minder in geval van het -1%-scenario.

De werkgelegenheidseffekten zijn te splitsen naar een onderverdeling in Defensiepersoneel en in personeel in de militaire productie in de particuliere sektor. In tabel 15 wordt het werkgelegenheidsverschil ten aanzien van het *Defensiepersoneel* vergeleken voor de twee scenario's.

Voor het op peil houden van de werkgelegenheid op het werkgelegenheidsniveau van 1981 is het in het geval van het -1%-scenario nodig 5.800 nieuwe arbeidsplaatsen te creëren. Je zou kunnen spreken van een omschakelingsprogramma voor Defensiepersoneel. Deze werkgelegenheid zou aangewend kunnen worden voor een

---

11. De berekeningen dateren van eind 1981, zie voetnoot 1.

tabel 13

Twee ontwikkelingsscenario's voor de defensiebegroting, 1982-1986 (konstante prijzen, guldens 1981)

A. 3%-groei-scenario	1982		1986	
	f mln	%	f mln	%
personeelsuitgaven	7.330	61	8.069	59
exploitatiekosten	1.442	12	1.504	11
wapenaankopen	3.244	27	4.103	30
Totaal	12.015	100	13.676	100

Bron:
Begrotingen.

B. -1%-scenario	1982		1986	
	f mln	%	f mln	%
personeelsuitgaven	7.275	63	7.210	65
exploitatiekosten	1.386	12	1.331	12
wapenaankopen	2.887	25	2.551	23
Totaal	11.548	100	11.092	100

tabel 14

Bezuinigingen van het -1%-scenario ten opzichte van het 3%-groei-scenario naar kostenplaats, 1982-1986 (miljoenen guldens 1981)

	1982	1983	1984	1985	1986
personeelskosten	55	255	455	655	855
exploitatiekosten	56	86	115	144	173
wapenaankopen	356	618	866	1.205	1.556
Totaal	467	959	1.436	2.004	2.584

128

nieuw Nederlands vredesbeleid, bijvoorbeeld door het in het leven roepen van een ministerie voor wapenbeperking. Gedacht kan worden aan activiteiten gericht op internationale initiatieven, het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke verdedigingssystemen, het stimuleren van vredesonderwijs en -onderzoek en het ontwikkelen van conversieplannen voor de militaire industrie.

Vershil in de omvang van het Defensiepersoneel tussen de twee scenario's na vijf jaar

tabel 15

	personeelsbestand	kosten ¹
3%-scenario	+ 2.400 (+ 1,7%)	+ 10%
- 1%-scenario	- 5.800 (- 5%) ²	gelijk

1. In het -1%-scenario is uitgegaan van een iets andere veronderstelling m.b.t. het verloop van de gemiddelde

personeelskosten.
2. Via natuurlijke afvloeiing.

Mogelijke wijzigingen in het aanschafbeleid ten opzichte van de eerste termijn van de tienjarenplanning zoals gepresenteerd in de Defensiebegroting 1981 (voor een aantal onderdelen gaat het om een gedeeltelijke vermindering¹); miljoenen gulden 1981

tabel 16

1982 - 1986

<i>Marine</i>	
fregatten	400
LVD-fregatten	100
Orion, patrouillevliegtuig	1000
Walrus, onderzeeboten	390
Lynx-helikopters	375
<i>Landmacht</i>	
materieel bedoeld om de reaktietijd te verkorten van het leger	150
tanks (Leopard II)	1000
<i>Luchtmacht</i>	
invoering F-16 en vredesverliezen	1800
elektronische beschermingsapparatuur	250
vervanging van de Nike-raketten ²	745
Totaal	6210

129

1. Het betreft hier ruwe schattingen. Een definitief programma is natuurlijk pas na uitgebreide discussie op te stellen, bovendien zal een bezuinigingsprogramma steeds geaktualiseerd moeten worden. Dit programma is als voorbeeld bedoeld om te laten zien dat met behoud van het merendeel van de verdedigende functies van de krijgsmachtsonderdelen op basis van bestaande en/of andere wapen-

systemen, bezuinigingen mogelijk zijn.
2. Als vervanger voor de nucleaire Nike-raketten wordt gewezen op de konventionele Patriot radargeleide projectielen uit de USA, geschatte kosten 1 miljard gulden. In deze opstelling is ervan uitgegaan dat dit wapensysteem zonder gevaar voor de Nederlandse verdedigingskracht kan worden gemist.

De uitgaven voor zo'n programma, uitgaande van het beoogde werkgelegenheidseffekt van 5.800, zijn begroot op een half miljard voor 1986.

Nu het werkgelegenheidseffekt van de verschillen in *wapenaankopen* en *exploitatie-uitgaven*.

Het 3%-scenario begroot 1 miljard extra aan wapenaankopen en het -1%-scenario 600 miljoen minder in 1986. In tabel 16 wordt een overzicht gegeven van de wapenaankopen die zouden kunnen worden geschrapt ten opzichte van de meerjarenramingen.

De voorgestelde wijzigingen betreffen vertragingen, enkele afbestellingen en het afzien van voorgenomen aanschaffingen. Er moet derhalve rekening gehouden worden met boetebetalingen. Voor de werkgelegenheidseffekten in de particuliere sektor moet rekening gehouden worden met het aandeel van de aankopen in het buitenland. In tabel 17 wordt dit aandeel in de loop der jaren weergegeven, een aandeel dat in de toekomst ongetwijfeld nog verder zal stijgen¹² bij ongewijzigd beleid.

tabel 17

*Nederlandse militaire bestellingen door Defensie*¹

	bij buitenlandse bedrijven	bij Nederlandse bedrijven
1973	20%	80%
1974	28%	72%
1975	49%	51%
1976	19%	81%
1977	66%	34%
1978 ¹	48%	52%

1. Inklusief Orion, exclusief Leopard II.

Bron:

Begroting Economische Zaken.

In de onderstaande berekeningen is uitgegaan van een percentage bestellingen in Nederland ten opzicht van de totale bestellingen van 50%. In tabel 18 worden de uitkomsten van de berekende werkgelegenheidseffekten weergegeven.

Door de stijging van de wapenaankopen (en gedeeltelijk van de exploitatiekosten) zoals begroot in het 3%-groeiscenario, zou extra werkgelegenheid in de militaire industrie ontstaan ten bedrage van

12. Piet de Vrije, Wapens of Werk, *Politiek & Cultuur*, 8 september 1980.

Werkgelegenheidseffecten van de twee scenario's in 1986 (in mensjaren)^a

	+ 3%	- 1%	verschil
personeelsuitgaven	+ 2.400	- 5.800	- 8.200
extra vredesactiviteiten		+ 5.800	+ 5.800
wapenaankopen en exploitatie-uitgaven	+ 8 à 10.000	- 5.400	- 13.400 à - 15.400
omschakelingsprogramma		+ 5.400	+ 5.400
werkgelegenheidsplan (zie tabel 19)		+ 15 à 25.000	+ 15 à 25.000
Totaal	+ 10.400 à 12.400	+ 15 à 25.000	+ 2.600 à 14.600

a. Verondersteld is een compensatieorderprogramma van 60 à 80%.

8 à 10.000 arbeidsplaatsen. Bij een bezuiniging van 600 miljoen (in het geval van het -1%-scenario), komen 5.400 arbeidsplaatsen te vervallen. Om te voorkomen dat de betreffende werknemers werkloos worden is een omschakelingsprogramma begroot voor 500 miljoen. Een dergelijk omschakelingsprogramma is gebaseerd op de ideeën zoals die door Jim Louisse naar voren zijn gebracht.¹³ Ten opzichte van het 3%-scenario blijft er, in geval dat het -1%-scenario wordt toegepast, 1,5 miljard aan beleidsruimte over. Trekt men hiervan de verwachte boetebetalingen af, en gebruikt men het resterende bedrag voor een gericht stimuleringsbeleid, dan kunnen daaruit 15 à 25.000 arbeidsplaatsen verwacht worden (zie tabel 19).

tabel 19

Werkgelegenheidseffekten van gerichte stimuleringsmaatregelen ter grootte van 1 miljard gulden

	werkgelegenheidseffekt	bron
bouw	± 15.000	Economisch beleid uit de klem, TPE
overheidsuitgaven kapitaalgoederensektor	± 16.000 ± 40.000	WRR-rapport PTNI idem, indien afzet gegarandeerd
werkgelegenheidsplan kabinet Van Agt/Den Uyl	± 23.000	verslag informateurs

Vergelijken we nu de twee scenario's qua werkgelegenheidseffekt, dan blijkt dat in het ongunstigste geval 2.600 arbeidsplaatsen kunnen ontstaan bij toepassing van het -1%-scenario, en in het gunstigste geval bijna 15.000 (tabel 18). Het resultaat is dus dat het bezuinigingsscenario niet ten koste gaat van de werkgelegenheid, mits er in ombuigingsprogramma's wordt voorzien. Of anders gezegd: het beleid van de overheid tot nu toe, gericht op vergroting van de wapenaankopen, is per saldo in ieder geval niet positief voor de werkgelegenheid in vergelijking met alternatieve toepassingen.

Ten slotte nog een aantal relativerende opmerkingen bij deze konklusie.

Allereerst moet verwacht worden dat op korte termijn de omschakelingsproblemen van het bezuinigingsscenario groot kunnen zijn. Bovendien hebben de boetebetalingen op korte

13. Jim Louisse, in Symposiummap (zie voetnoot 1).

termijn een negatieve invloed. Indien op korte termijn de berekende ondergrens van de extra werkgelegenheid kan worden behaald, mag derhalve al van een goed resultaat worden gesproken. Ten tweede is bij de berekening verondersteld dat de bezuinigingen ten opzichte van de begrote groei niet verdwijnen in de algemene besnoeiingsronde, maar dat deze worden gebruikt voor stimulering van de economie. Alle onzekerheden die in het algemeen gelden bij dergelijke projecten zijn hier dus ook van toepassing.

Om verlies aan arbeidsplaatsen te voorkomen, in het geval van het bezuinigingsscenario, zal het nodig zijn dat vakbeweging en vredesbeweging erop toezien dat de omschakelingsprogramma's worden doorgevoerd. Hetzelfde geldt natuurlijk voor de gelden die zijn gereserveerd voor het werkgelegenheidsplan. Indien aan de voorwaarden wordt voldaan gaat een wapenbeperkingsprogramma gelijk op met groei van de werkgelegenheid en met een toename van de invloed van de vakbeweging op het werkgelegenheidsbeleid.